

Pala, Karel; Šáchová, Zdena

Popis významů českých sloves označujících emoce

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1986, vol. 35, iss. A34, pp. [99]-119

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100475>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

KAREL PALA – ZDENA ŠÁCHOVÁ

POPIS VÝZNAMŮ ČESKÝCH SLOVES OZNAČUJÍCÍCH EMOCE

1. ÚVOD

Cílem tohoto článku je pokus popsat významy českých sloves označujících emoční stavy či emoční výrazy nějaké lidské bytosti. Konkrétněji řečeno, jsou to slovesa označující jednotlivé emoce, např. *strach* (bát se, obávat se), *smutek* (být smutný, tesknit), *radost* (mít radost, radovat se, být veselý), *hněv* a *zlost* (zlobit se, hněvat se, zuřit), *štěstí* (být šťastný) a též slovesa označující emoční výrazy a emocionální reakce lidské bytosti, např. smát se, vzlykat, plakat, třást se aj. (viz Šáchová, 1978).

Dosažení takto vytčeného cíle je závislé na zvládnutí dílčích metodologických cílů, jimiž jsou:

(i) porovnání jednotlivých vhodných metod popisu významů daných lexikálních jednotek, tj. v našem případě sloves označujících emoce (dále SOE nebo OE);

(ii) volba nejprůhodnější metody popisu významu sloves označujících emoce a její konkrétní uplatnění na konkrétním souboru 229 českých sloves označujících emoce, emoční výrazy a emocionální reakce.

Otázky spadající pod (i) jsou probírány v oddíle 2 – Metodologické poznámky. Jsou tu porovnány: komponentová analýza a významové postuláty, jejich přednosti a nedostatky. Celkově porovnání vyznívá ve prospěch komponentové analýzy.

Otázky patřící pod (ii) jsou obsaženy v oddíle 3, v němž se definuje aparát komponentové analýzy pro česká SOE. V oddíle 4 lze nalézt příklady popisu jednotlivých českých sloves označujících emoce.

V závěru jsme se pokusili o porovnání lingvistickými postupy získané klasifikace českých SOE s jedním z psychologických modelů emocí. Toto porovnání vede k překvapivě zajímavým shodám.

2. METODOLOGICKÉ POZNÁMKY

Zajímáme-li se o popis významů výrazů přirozeného jazyka, musíme rozlišit, zda nám půjde o:

(a) zkoumání vztahů mezi jazykovými výrazy a jejich odpovídajícími denotáty, tj. bude-li naše zkoumání založeno na metodách a postupech logické sémantiky, konkrétně např. na přístupu vypracovaném v transparentní intenzionální logice (Tichý, 1976), nebo zda bude předmětem naší pozornosti:

(b) popis významů jazykových výrazů orientovaný na postižení jejich idiosynkratických rysů, tj. budeme užívat metod a postupů typických pro lexikální sémantiku.

V tomto článku se zaměříme převážně na postupy spadající pod (b) a budeme se tedy téměř bezvýhradně pohybovat na poli lexikální sémantiky. Předmětem naší pozornosti bude *komponentová analýza* (založená na využití sémantických distinktivních rysů), popis významů budovaný na metodě *významových postulatů* a zčásti i popis významů opírající se o teorii *hloubkových pádů*.

Dříve než se začneme zabývat právě uvedenými postupy a než začneme konfrontovat jejich přednosti a nedostatky, povšimneme si některých teoretických otázek, zejména otázek spojených s analytičností a syntetičností vět přirozeného jazyka.

2.1 Analytičnost a syntetičnost

Už u starých filozofů jsou kladeny do protikladu pravdy „rozumu“ a pravdy „faktu“. Nověji se v této souvislosti odkazuje na tradice Leibnizovy a Kantovy filozofie.

U Leibnize je syntetické a analytické spojení s rozlišováním empirického a teoretického. Dělí pravdy na „nutné“ (teoretické) a na „náhodné“ (empirické). Leibniz spojuje tedy pojmy syntetičnosti a analytičnosti s povahou pravdivosti.

Kant se těmito otázkami zabývá v rámci subjektivě predikátové interpretace soudů. Analytické výroky jsou podle něho takové věty, u nichž je predikát významově obsažen v subjektu. Tyto soudy jsou nezávislé na skutečnosti. Na Kantovo stanovisko navazuje v současnosti především J. J. Katz (1965).

Naproti tomu Carnapovo (1968) rozlišování logických pojmů proti tzv. faktovým vychází z Leibnize a stejně tak i jeho nutná (tj. logická) pravdivost, která platí ve všech popisech stavu, tj. ve všech možných světech, v protikladu k pravdivosti faktové, platné jen v určitém možném světě.

Carnap charakterizuje syntetické výroky jako ty, jejichž pravdivost může být posouzena na základě empirického pozorování. Pravdivost analytických výroků je dána výhradně logickou (jazykovou) analýzou, při níž se nevyžaduje znalost mimojazykové skutečnosti. Analytické výroky v tomto pojetí nesdělují žádnou informaci o skutečnosti, jsou to jen tautologie. Jejich logická pravdivost je založena na sémantických pravidlech daného jazykového systému. Dlužno však poznamenat, že původně se při studiu těchto otázek Carnap neorientoval na přirozený jazyk.

Proti Carnapovi ostře vystoupil Quine (1953) a v návaznosti na něho věnuje značnou pozornost této problematice J. J. Katz (1965). Postupuje tak, že nejprve buduje sémantickou teorii přirozeného jazyka a teprve v jejím rámci se snaží definovat logické pojmy platné pouze v rámci této teorie. Navíc

dokazuje, že bez takto vybudované teorie nemají Carnapovy pokusy naději překonat Quineovu skepsi.

Quine pokládá rozlišování analytických a syntetických pravd a s tím spojené rozlišení formálních a faktuálních věd za dogma moderní empirie. Na základě svých experimentů dokazuje, že je nemožné vést ostrou hranici mezi analytickým a syntetickým. Konstatuje, že Carnapovi chybí přesná logická kritéria k tomu, aby mohl určovat pravdivost výroku na základě analýzy významu termínů. Definice analytičnosti založená na sémantických pravidlech ztroskotává na tom, že pojem sémantického pravidla nelze explikovat bez znalosti pojmu analytičnosti. Pojem popisu „stavu,“ namítá Quine, je vhodný pro vymezení logické, nikoli však analytické pravdivosti.

Pro Quinea je charakteristické, že důsledně rozlišuje mezi tzv. logickou a analytickou pravdivostí. Logicky pravdivé věty jsou ty, které zůstávají pravdivé při jakékoli reinterpretaci mimologických konstant, viz např.

(1) Žádný svobodný muž není ženatý.

Analyticky pravdivé věty jsou ty, u nichž je třeba respektovat významy deskriptivních slov, např. „starý mládenec“ nebo „ženatý“. Tyto věty nelze převést na logicky pravdivé tím, že synonyma nahradíme synonymy. Ale právě tato metoda popisu stavu nerespiktovala.

Pro Quinea je pojem analytičnosti nakonec spojen s pojmem kognitivní synonymie, neboť řekneme-li, že výrazy „starý mládenec“ a „svobodný muž“ jsou kognitivně synonymní, říkáme tím současně, že věta (2)

(2) Všichni staří mládenci jsou neženatí muži.

je analytická.

Quine tedy konec konců tvrdil, že jakékoli dvě jazykové formy jsou *kognitivně synonymní*, jsou-li zaměnitelné *salva* (nikoli *veritate*, nýbrž) *analyticitate*. Tím vlastně vyslovil nejnáročnější kritérium analytičnosti, které je splňováno jen málo větami přirozeného jazyka tak, aby přitom mohly plnit funkci významových postulátů.

Sám Quine tedy nic nevyřešil a svými výhradami a námitkami ke Carnapově metodě se spíše snažil dokázat, že postupy empiriků jsou přinejmenším sporné.

Katz (1965) se pokusil ukázat, že Quineovu skepsi lze překonat, ovšem pomocí jiných postupů, než které volil Carnap. Katzovým východiskem je koncepce sémantické teorie přirozeného jazyka. Sám se takovou teorií pokusil vytvořit a teprve v jejím rámci vede hranici mezi analytickým a syntetickým tím, že zavádí definice termínů „A-věta“, „S-věta“ a „kontradiktorická věta“, které nevyžadují empirického potvrzení a formálně specifikují soubory daných vět.

Podstata Katzovy sémantické teorie spočívá v tom, že vybudoval systém pravidel, jež říkají, co mluví ví o sémantické struktuře svého jazyka, která mu umožňuje rozumět větám jazyka. Taková znalost má podobu rekurzivních pravidel modelujících postup mluvího při skládání významu jakékoli věty ze známých významů elementárních komponent. Tato sémantická teorie má dvě složky:

(i) slovník, který prostřednictvím sémantických rysů poskytuje význam pro každou lexikální jednotku jazyka,

(ii) konečný soubor projekčních pravidel operujících na údajích obsažených ve slovníku a doplněných o údaje týkající se syntaktické struktury věty (jsou

poskytovány syntaktickou složkou gramatiky). Tato pravidla přiřazují větě její sémantickou interpretaci.

Celkově Katz od sémantické teorie požaduje, aby modelovala jazykové chování uživatele jazyka, tj. aby rozlišovala sémanticky přijatelné věty od vět anomálních, dále pak víceznačnost, synonymií, vzájemné parafráze, hyponymií, antonymií aj.

Ve svém rozlišování syntetického a analytického navazuje J. J. Katz vědomě na Kanta a na jeho subjektivně predikátovou logiku v tom smyslu, že analytičnost je nulová informace vyplývající z toho, že predikát je významově obsažen v subjektu, a tudíž významově redundantní. Jinak řečeno, analytičnost je u něho přísudkovou prázdnotí, viz věty:

(3) Staří mládenci jsou svobodní.

(4) Šťastné dítě je šťastné.,

neboť sémantický element obsažený u nich v subjektu se vyskytuje též v predikátu.

Na větné úrovni je tedy analytičnost protějškem vztahů synonymie a inkluze, které jsou jinak typické pro úroveň lexikálních jednotek.

Je-li věta kontradiktorická, znamená to, že ve větě se kombinují antonymní výrazy např. jako ve větách:

(5) Nevěsta je ženich.

(6) Kulatý stůl je hranatý.

Jejich negováním dostaneme věty analytické, např.

(7) Nevěsta není ženich.

(8) Kulatý stůl není hranatý.

Je patrné, že kontradiktorické věty není možno řadit mezi věty sémanticky anomální, neboť je lze sémanticky interpretovat.

Souhrnně vzato, máme k dispozici několik definic analytických vět navržených různými autory, které zároveň poskytují členění analytických vět do několika typů:

(1) věty, které vůbec neobsahují mimologické konstanty, tj. věty typu $S_1 \wedge \sim S_1$ – jejich pravdivost (nepravdivost) vyplývá z pravidel vztahujících se k logickým termínům daného jazyka;

(2) věty obsahující mimologické konstanty, u nichž však není třeba přihlížet ke vztahům mimologických konstant, chceme-li zjistit jejich pravdivost, např. proto, že obsahují jen jednu mimologickou konstantu. Jsou to věty typu:

(9) $\forall x (P_1(x) \vee \sim P_1(x))$;

(3) věty, na jejichž analytickou pravdivost usuzujeme na základě (1) a (2) a navíc na základě sémanticky relevantních vztahů mimologických konstant. Patří sem např. věty:

(10) Staří mládenci jsou neženatí muži.

Tyto věty lze navíc pokládat za významové postuláty a za slovní přepis formalizovaných vět jazyka, jehož sémantická i syntaktická pravidla jsou přesně specifikována,

(4) věty, jejichž analytická pravdivost je vázána na definici synonymie,

(5) věty, na jejichž analytickou pravdivost usuzujeme z vědecky zjištěných a ověřených obecných vztahů objektů označených mimologickými termíny a o nichž je prokázáno, že jsou v daném univerzu neměnné.

Podle Quinea jsou analytickými větami pouze (1) a (2). U ostatních nelze zaručit zaměnitelnost salva analyticitate.

V současné logice je pojem *analytické pravdivosti* (nepravdivosti) považován za metajazykový predikát, a proto je vždy potřeba, aby byl relativizován vzhledem k sémantickým pravidlům daného jazyka. V přirozených jazycích lze však tato pravidla předpokládat jen implicitně.

Tondl (1966) charakterizuje analytičnost jako problematiku určitých vlastností jazykových výrazů, a nikoli jako záležitost vztahů mezi objekty univerza. Analytičnost je věc sémantického, nikoli ontologického rozhodování. Přitom sémantické rozhodování může být pochopitelně založeno na rozhodování ontologickém, obojí je však třeba pečlivě rozlišovat. Analytičnost je vlastností jazyka, či přesněji určitých jazykových výrazů, nikoli vlastností mimojazykových entit. Za analytickou lze pak považovat každou větu, která logicky plyne z významových postulátů.

Pojem analytičnosti je tedy možno spojovat buď s pravdivostí spočívající ve výrazech (bez přihlížení k mimologickým konstantám), nebo jej vážeme na významové postuláty jsoucí definicemi a pak máme právo mluvit o analytičnosti pouze v případě, jsou-li tyto definice (významové postuláty) přesně formulovány.

Závěrem lze konstatovat, že nejadekvátnější řešení celého problému nabídl J. J. Katz, neboť nejdříve vytvořil sémantický systém s přesně definovanými pravidly a teprve v rámci tohoto systému vymezil pomocí formálních prostředků hranici mezi analytickým a syntetickým. Katzovo řešení může však být spojeno s pochybnostmi, nakolik je jeho teorie s to pokrýt celý repertoár přirozeného jazyka, a to nejen co do rozsahu, ale zejména metodologicky.

2.2 Komponentová analýza

Postupy založené na *sémantických distinktivních rysech* (dále SR) náleží ke standardní výbavě lexikální sémantiky. Pracuje s nimi řada autorů, např. Apresjan (1967), Bendix (1966), Bierwisch (1970), Bolinger (1965), Fodor a Katz (1965), Leech (1971) aj. V podobě předložené Fodorem a Katzem (1965) se komponentová analýza stala východiskem pro generativně interpretativní sémantiku a jako taková byla začleněna do transformační gramatiky jako její sémantická složka (Chomsky, 1965).

Obecně vzato, komponentová analýza usiluje o popis významů lexikálních jednotek přirozeného jazyka tím, že budující na předpokladu analyzovatelnosti *lexikálních jednotek* (dále LJ), rozkládá je na jednotlivé *složky*, *komponenty*, *SR* (všechny uvedené výrazy lze pokládat za synonymní). Jsou chápány (např. srov. Bierwisch, 1970) jako *abstraktní konstrukty*, které nejsou součástí slovníku ani jazyka samotného a které jsou postulovány za účelem popisu sémantických vztahů mezi LJ daného přirozeného jazyka. Sémantické rysy mohou být spojovány logickými spojkami a tvořit tak svého druhu *formule (komplexy)*.

Čítování autoři si nekladou, pokud je nám známo, otázku, jaká je skutečná povaha SR, jakého jsou tyto entity typu. Tato otázka má však nepochybně dobrý smysl a pokusíme se na ni odpovědět takto: SR lze velmi dobře charakterizovat buď jako *atomy*, nebo jako *vlastnosti objektů* (= atomů), nebo jako *vztahy* mezi objekty, tj. souhrnně jako *intenze* ve smyslu transparentní intenzionální logiky (Tichý, 1976) — čili jako *konstrukce* typu ξ , typu $o(\xi)$ (τ) (ω) nebo $o(\xi_1 \dots \xi_n)$ (τ) (ω), kde ξ je typ příslušného objektu (atomu). Z těchto konstrukcí (intenzí) lze budovat další, složitější konstrukce podle pravidel

abstrakce a aplikace, podstatné však je, že vztahy mezi těmito konstrukcemi (intenzemi) jsou analytické, tj. jsou dány stavbou jazykových výrazů, k jejichž popisu jsou určeny, v tom smyslu, jak to bylo naznačeno v předchozím oddílu. V přirozeném jazyce jsou významy výrazů dány a my se snažíme postihnout, jak je lze rozložit na menší komponenty — tedy na SR — a jaké vztahy lze těmito komponenty formulovat.

V termínech komponentové analýzy je tedy význam slova popisován *komplexem* (souborem, posloupností, formulí) SR spojených logickými spojkami. Tento předpoklad dovoluje snadno definovat určité sémantické vlastnosti lexikálních jednotek a vztahy mezi nimi (podle Bierwische, 1970, $K_1, K_2, \dots, K_n$ jsou koncepty):

— *víceznačnost*, tj. $LJ \begin{array}{l} \text{---} K_1 \\ | \\ \text{---} K_2 \end{array}$

— *synonymie*, tj. $LJ_1 = LJ_2$ a tedy i $K_1 = K_2$

— *hyponymie*, tj. $LJ_1 \subset LJ_2$

— *antonymie*

— *sémantická pole*, tj. $LJ_1, \dots, LJ_n$ mají určité SR společné

— *přínáleživost*

— *členství ve třídě*

— *selektivní omezení*.

Jak je patrné, Bierwisch vyjadřuje v této souvislosti názor, „že soubor SR spojených logickými spojkami lze obecně definovat jako koncept“. Slovník jazyka je pak podle něho systém konceptů strukturovaných podle určitých typů vztahů a doplněný o redundanční (implikační) pravidla. Argumentuje, že tímto předpokladem lze vysvětlit fakt, že je mnohem snadnější porozumět novému konceptu v systému, jehož obecná struktura byla již osvojena, než izolovanému prvku zcela neznámého systému (Bierwisch, 1970, s. 41).

Porovnáme-li právě uvedený Bierwischův názor s tím, co bylo výše řečeno o typu SR, docházíme ke sporu. Jsou-li komplexy SR chápány jako koncepty, pak z toho vyplývá, že tyto koncepty je třeba chápat jako *extenze*. Že Bierwischovy koncepty jsou chápány jako extenze, je vidět i z použití predikátové logiky 1. řádu, která představuje formální rámec pro Bierwischovu komponentovou analýzu. Predikátová logika 1. řádu jiné entity než extenze neobsahuje.

Jestliže se opíráme o intenzionální sémantiku a chápeme jednotlivé SR jako *intenze*, dostáváme konzistentní a intuitivní řešení tohoto problému. V intenzionální sémantice se intenze ztotožňují s koncepty a díky tomu lze koncepty chápat jako *identifikační kritéria*, která v závislosti na možném světě a čase dovolují najít příslušné extenze. Jazykovým výrazům pak jako pravidlo odpovídají nikoli extenze, jak by tomu bylo podle Bierwische, ale právě intenze. Má-li podle Bierwische lexikální jednotce odpovídat koncept, musel by přejít od extenzionálního pojetí sémantiky přirozeného jazyka k pojetí intenzionálnímu.

Na tomto místě bychom rádi poznamenali, že pokud se v tomto článku

přidržíme predikátové logiky 1. řádu, je to jen pro dosažení větší jednoduchosti popisu a v přesvědčení, že v podstatných bodech nedojde k závažnějšímu zkreslení.

2.3 Významové postuláty

Významové postuláty (dále VP) lze charakterizovat jako věty (přirozeného) jazyka, které jsou *analytické*, tj. buď *vždy pravdivé*, nebo *vždy nepravdivé*. Jejich pravdivost nebo nepravdivost je dána jejich jazykovou stavbou bez ohledu na mimologické prvky ve větě. V tomto smyslu stojí v protikladu k větám *empirickým* (syntetickým).

Význam dané lexikální jednotky jazyka je pak specifikován (popsán) *množinou všech VP*, v nichž se tato LJ vyskytuje. VP lze spojovat logickými spojkami podobně, jako je tomu u komponentové analýzy se SR.

Někteří autoři, např. Bierwisch (1970), poukazují na to, že jak explikace používající VP, tak explikace založená na SR jsou přinejmenším formálně ekvivalentní v tom smyslu, že ke každé množině VP lze najít odpovídající soubor SR takový, že definuje stejné sémantické vztahy, a naopak.

Samotné VP mají obvykle formu implikace

$$(11) S_1 \rightarrow S_2$$

a jsou to, jak jsme už naznačili, analytické věty daného přirozeného jazyka (zde češtiny).

Vztah mezi S_1 a S_2 není závislý na ontologickém rozhodování, nýbrž na rozhodování sémantickém. Ne u všech VP však platí, že věty S_1 a S_2 v implikaci $S_1 \rightarrow S_2$ jsou synonymní a tudíž zaměnitelné. Některé VP tento požadavek splňují, např.

(12) Jestliže x má nějaké pocity, pak x je člověk.,

jiné však nikoli. Např. ve větě

(13) Jestliže x zuří, pak x je velmi neklidný.

se nejedná o plnou synonymii, neboť nemusí platit

(14) Jestliže x je velmi neklidný, pak x zuří.

S_2 je sice v tomto případě obsažena v S_1 , ale není tomu tak naopak.

Jestliže využijeme výsledků získaných v intenzionální sémantice (Tichý, 1976, Materna, Pala, 1976), můžeme formulovat podmínky *synonymie*, *analytičnosti* a *syntetičnosti* pro propozice i věty jazyka.

Z tohoto hlediska jsou dva větné výrazy synonymní:

(i) vyjadřují-li stejné konstrukce — to je tzv. *silná synonymie*,

(ii) konstruují-li různé konstrukce stejné propozice — to je *slabá synonymie*.

Dále, protože propozice může být chápána jako *libovolná podtřída možných světů*, lze odvodit následující definice:

(D1) Propozice je *analyticky pravdivá*, je-li totožná s množinou všech možných světů.

(D1a) Věta je *analyticky pravdivá*, pojmenovává-li analyticky pravdivou propozici.

(D2) Propozice je *analyticky nepravdivá* (= kontradiktorická), je-li to prázdná třída.

(D2a) Věta je *analyticky nepravdivá* (= kontradiktorická), pojmenovává-li analyticky nepravdivou propozici.

(D3) Propozice je *analytická*, je-li analyticky pravdivá nebo analyticky nepravdivá.

(D3a) Věta je *analytická*, pojmenovává-li analytickou propozici.

(D4) Propozice je *empirická* (syntetická), jestliže není analytická.

(D4a) Věta je *empirická* (syntetická), pojmenovává-li empirickou propozici.

(D5) Věty S_1 a S_2 jsou *synonymní*, jestliže pojmenovávají *stejnou propozici*.

Především je vidět, že definice D1 – D5 nám jsou užitečné ve dvou ohledech: jednak představují odpověď na otázky probírané v oddíle 2.1 – umožňují pracovat s pojmy analytičnosti a syntetičnosti, aniž je potřeba budovat sémantickou teorii Katzova typu, neboť ta je nyní dána rámcem transparentní intenzionální logiky. Na druhém místě definice D1 – D5 poskytují zpřesnění pojmu významového postulátu, takže s ním můžeme pracovat bez dalších pochybností.

Máme-li tedy, jak už jsme naznačili, VP ve tvaru implikace $S_1 \rightarrow S_2$, pak pro ně platí, že mají-li být analytické, musí S_1 i S_2 pojmenovávat stejnou (analyticky pravdivou) propozici. Např. ve VP

(14) Jestliže se někdo zlobí, pak má na někoho (něco) zlost.

lze S_1 i S_2 považovat za synonymní, neboť jsou pravdivé ve všech možných světech.

Není zde naším cílem popisovat významy českých SOE pomocí VP, proto jen naznačíme, jak je možno s VP při popisu významů pracovat. Nejprve potřebujeme vytvořit co nejvíce VP a dále je potřebujeme nějakým způsobem zapsat. Lze to učinit dvěma způsoby:

(i) prvního jsme už použili, když jsme VP prezentovali jako analytické věty přirozeného jazyka (češtiny),

(ii) druhý spočívá v tom, že VP převedeme z přirozeného jazyka a zapíšeme je formalizovaně, a to buď jako formule predikátového kalkulu 1. řádu, nebo jako konstrukce (konstruující intenze) v typovém kalkulu, a to takové, že konstruují analytické propozice.

Pro ilustraci uveďme aspoň jeden příklad. Mějme VP

(15) Je-li někdo klidný, pak je to člověk nebo živá bytost.

Je to zápis typu (i), tedy v podobě analytické české věty. Zápis typu (ii) může vypadat např. takto

(16) $\exists x K(x) \rightarrow \forall x \dot{C}(x) \vee \dot{ZB}(x)$.

Zápis v typovém kalkulu nebudeme uvádět – pro jednoduchost nechceme překračovat hranice predikátové logiky 1. řádu.

2.4 Porovnání významových postulátů a sémantických rysů

Nejprve si povšimneme bodů, v nichž se oba uvedené přístupy shodují:

(a) Oba postupy vycházejí ze stejného předpokladu, tj. že význam LJ jazyka je dále analyzovatelný, i když pro každý postup se tento předpoklad uplatňuje jinak.

(b) Jak VP tak SR postihují idiosynkratické vlastnosti popisovaných LJ, tj. představují podrobný popis významu dané LJ v jazyce. Zároveň umožňují ve formě svého zápisu vyjádřit alespoň hlavní syntaktické vlastnosti popisovaných LJ (v našem případě sloves ŐE), např. počet argumentů, které na sebe jednotlivé LJ vážou.

(c) Oba postupy jsou arbitrární v tom smyslu, že ani soubor zvolených SR, ani soubor vybraných VP není jediný možný a mohl by být zvolen jinak.

(d) Je oprávněný předpoklad, že VP i SR jsou univerzální v tom smyslu, že při popisu týchž LJ v různých jazycích by se jejich inventář (jak SR tak VP) neměl měnit.

(e) Pro oba postupy lze vybudovat formální aparáty buď s použitím predikátové logiky 1. řádu, nebo typového kalkulu.

Rozdíly mezi oběma přístupy mohou být charakterizovány v následujících bodech:

(a) Soubor SR představuje svého druhu *metajazyk*, zatímco VP jím nejsou a tvoří zvláštní *podmnožinu vět přirozeného jazyka* (pokud jsou zapsány neformálně).

(b) Soubor SR je postulován *axiomaticky*, jednotlivé SR chápeme jako svého druhu konstrukty, kdežto VP nikoli.

(c) U SR je vyloučeno definování kruhem. U VP je naopak tento způsob definování dobře použitelný, protože definice kruhem je tautologická, a splňuje tedy požadavek kladený na VP.

(d) Oba postupy se rozcházejí vzhledem k požadavku ekonomičnosti popisu. U SR se snažíme najít co nejvíce obecných rysů tak, aby bylo možno postihnout pokud možno všechny popisované LJ (systematičnost) a současně co nejvíce rysů rozdílných, aby získaný popis byl dostatečně jemný. Redundantní SR se v souboru SR eliminují zavedením redundantních pravidel.

U VP se naopak redundance může vyskytovat a jednotlivé VP mohou být často vzájemně zastupitelné.

(e) Postup založený na SR může být podle potřeby doplněn o *hloubkové pády* (které jsou jen dalším druhem SR) a *presupozice*. Pro VP toto není potřebné a funkci presupozic mohou hrát samotné VP.

V práci Šáchové (1978) bylo pomocí 96 postulátů popsáno 38 českých sloves OE. Naproti tomu 229 českých sloves OE bylo popsáno pomocí SR. Porovnání ukazuje, že některým SR odpovídají standardní obecné VP, které se vyskytují u všech popisovaných sloves OE. V termínech VP se poměrně dobře zachycují selekční omezení specifikující např. sémantické vlastnosti subjektu nebo objektu. Dále je vidět, že každému SR odpovídá nejméně jeden VP, velmi často však jednomu SR odpovídá VP více.

Počet SR i VP je do značné míry závislý na tom, jak jemný popis významů chceme získat. Popis pomocí VP je obecně méně ekonomický, jeho předností však na druhé straně je, že dovoluje zachytit jemnější významové rozdíly mezi popisovanými LJ.

3. KOMPONENTOVÁ ANALÝZA SLOVES OZNAČUJÍCÍCH EMOCE

V tomto oddíle se budeme podrobněji zabývat komponentovou analýzou českých sloves OE, která spočívá ve vybudování souboru SR charakterizujících významy českých sloves OE.

Soubor SR nebo přesněji *metajazyk* může být formulován ve dvou krocích. Nejprve uvedeme *slovník metajazyka*, tedy základní soubor sémantických rysů (komponent), na něž lze rozkládat významy českých SOE. K jednotlivým SR připojíme vhodně volené charakteristiky, které jsou jen vysvětleními, nikoli definicemi, ty by totiž musely být formulovány o rovinu výše, v metameta-

jazyce. Takto uvedený seznam SR budeme pokládat za primitivní výrazy našeho metajazyka.

Druhý krok spočívá ve formulování *syntaktických pravidel*, podle nichž lze SR kombinovat a tak tvořit správně utvořené *posloupnosti* (komplexy, formule) SR.

Tento postup je tedy pokusem formalizovat tradiční přístupy k sémantické analýze. „Formalizovat teorii znamená reprezentovat ji jako soubor výchozích prvků – výroků či forem – axiomů a pravidel odvození, jež umožňují odvodit z axiomů další výrazy či formy, tzv. teoremy, přičemž axiomy – a tedy i teoremy jsou zadány ve formalizovaném (abstraktním) jazyce“. (Materna, 1969).

V našem metajazyce odpovídá souboru axiomů *seznam jednotlivých SR* (jedno- nebo dvoumístných predikátů).

Pravidla odvození, tj. syntaktická pravidla, jsou zde představována pravidly, jež říkají, jak se primitivní symboly – tedy SR spojují ve složitější celky – komplexy, formule pomocí logických spojek a ostatních syntaktických konvencí obvyklých v predikátové logice I. řádu.

Vhodně volené posloupnosti (komplexy, formule) SR umožňují poměrně přesně postihnout význam každého jednotlivého popisovaného slovesa. Každému jednotlivému slovesu je přiřazena jedna určitá posloupnost SR, která se od ostatních posloupností liší *nejméně jedním SR*.

Slovesa, jimž odpovídají dvě identické posloupnosti SR, jsou pak plná synonyma. Lze tak zachytit i jemné rozdíly mezi synonymy částečnými. Podobně lze dobře zachytit vztahy mezi antonymy, hyponymy apod. Pokud jednomu slovesu odpovídá více různých posloupností SR, lze toto sloveso kvalifikovat jako víceznačné. Dále je možné definovat sémantická pole a podpole, tj. skupiny sloves, která mají určité SR společné, a selekční omezení.

Pro slovesa označující emoce jsou společné následující SR: KLID(x), INT(x), EMOC(x), INFL(x, y). Postihují skutečnost, že popisovaná slovesa tvoří významově homogenní skupinu výrazů vyjadřujících, že působením něčeho / někoho (= y) má někdo (= x) emoce, které mají určitou intenzitu.

3.1 Slovník sémantických rysů

Tento slovník je představován *seznamem jednoduchých* (primitivních) SR – a *vztahů*.

Jednoduché rysy mohou být buď *konstanty*, nebo *proměnné*. Nejprve uvedeme seznam konstant – vztahů (predikátů) spolu s vysvětlením, jak je lze chápat.

Proměnných je několik typů a vedle své sémantické povahy (role) mají i svůj status syntaktický – jsou totiž mostem, který spojuje syntaktické vlastnosti sloves OE s jejich vlastnostmi sémantickými. Ve zde použité podobě představují jen rámec pro takový přechod – naším hlavním cílem je popis významů sloves OE, nikoli popis jejich syntaktických vlastností. U proměnných použijeme s výhodou i některých rysů, které pocházejí z teorie hloubkových pádů (Fillmore, 1970).

(i) Konstanty (vztahy)

(a) *vlastnosti*

1. KLIDP(x)
 KLIDN(x)
 KLIDNEG(x)

Tento rys chápeme jako vlastnost (stav) individua vyjádřeného proměnnou x (též lze říci — subjektu), z níž se v jistém smyslu odvozují všechny další vlastnosti. Objevuje se tam, kde je potřeba postihnout duševní rovnováhu individua, a je rysem, jehož nepřítomnost je charakteristická pro všechna popisovaná slovesa OE s výjimkou základního slovesného výrazu „být klidný“. Jak patrně, má tři varianty:

KLIDP — klid ve smyslu pozitivním
 KLIDN — klid ve smyslu neutrálním
 KLIDNEG — klid ve smyslu negativním.

Lze tomu rozumět tak, že KLIDN se objevuje u slovesného výrazu „být klidný“, KLIDP postihuje skutečnost, že individuum (subjekt) je „pozitivně neklidné“, KLIDNEG, že je „negativně neklidné“. Poznamenáváme, že tyto varianty nemají hodnotící povahu. Jak bude zřejmé dále, symbolu NEG budeme používat k vyznačení nepřítomnosti příslušného rysu u daného slovesa OE. Vlastnost KLIDNEG(x) je typická pro ta slovesa OE, která označují strach, zlost, smutek ap.

2. EMOCP(x)
 EMOCN(x)
 EMOCNEG(x)

Postihuje emocionální mobilizaci individua, tj. že má vlastnost — nazvěme ji — „emocionální prožívání“. Podobně jako výše, EMOCN(x) je typická jen pro slovesný výraz „být klidný“, u všech ostatních SOE se vyskytuje jen ve variantě EMOCP(x) nebo EMOCNEG(x). Slovesa, u nichž se tento rys nevyskytuje, nepatří do zkoumaného sémantického pole SOE. Dále se jeví jako vhodné rozlišit:

2a. EMOCNPSYCH(x), EMOCNEGPSYCH(x),
 EMOCNFYZ(x), EMOCNEGFYZ(x),

čímž postihujeme vnitřní — psychické emoce individua (subjektu) a vnější projevy emocí u individua.

3. INTEMOCNO(x) — normální
 INTEMOCM(x) — maximální
 INTEMOCV(x) — velký

Tato kombinace rysů slouží k postihu intenzity emocí, která má u sloves OE rozlišující povahu. Využívá se jí především u sloves tvořících jedno sémantické podpole, tj. částečných synonym. Jako příklad lze uvést např. slovesa „smát se“ a „řehnit se“: slovesu „smát se“ připišeme rys INTEMOCNO(x), kdežto slovesu „řehnit se“ — INTEMOCV(x).

4. OPTIM(x)
 OPTIMNEG(x)

Vyjadřuje, že individuum (subjekt) má vlastnost být optimistický. Jeho ne-

govaná podoba pak u některých sloves OE slouží k postižení významových odstínů jako „beznaděj“, „smutek“, „špatná nálada“ apod. Objevuje se v popisech významu u sloves jako „být zatrpklý“, „chmuřit se“ aj.

5. NEJIST(x)

Tento rys souvisí s rysem OČEK(x) a je typický pro slovesný výraz „být v rozpacích“.

6. REAKCE(x) (+ modifikace)

- RZV(x) — individuuum vydává zvuky
- RMIM(x) — individuuum projevuje mimiku
- RSLZ(x) — u individua se objevily slzy
- RCHV(x) — u individua se objevilo chvění
- RZB(x) — individuuum mění barvu (rudne, bledne)
- RNH(x) — individuuum je nehybné
- RVZD(x) — individuuum vydává vzdechy
- RSM(x) — individuuum se směje

Rys REAKCE(x) úzce souvisí s výše uvedeným rysem EMOCFYZ(x) tak, že zde jde o podrobnější rozlišení vnějších projevů emocí individua (na nějaký podnět).

Individuální a specifické projevy individua postihujeme rysem

RIND(x).

Uplatňuje se u popisů sloves jako „zuřit“, „vztekat se“, v jejichž významu se vyskytují rysy postihující vnější projevy individua, přitom však jejich povaha není standardně popsatelná a do značné míry závisí na temperamentu daného individua. Klasifikace výčtem by přirozeně poskytovala tolik rysů, kolik je individuí.

(b) dvoumístné vztahy

1. INFL(x, y), INFLP(x, y) INFLNEG(x, y)

Tento dvoumístný vztah se vyskytuje u všech sloves OE, kromě „být klidný“, pro které je charakteristický pouze rys INFL(x, y). Postihuje tu skutečnost, že individuuum (subjekt) je ovlivněno nějakou událostí, situací, jiným účastníkem komunikace, tj. že na ně působí nějaký podnět, který způsobil příslušnou emocionální reakci.

INFLP(x, y) navíc vyjadřuje, že individuuum bylo pozitivně ovlivněno, INFLNEG(x, y) — negativně, — něčím, co postihujeme proměnnou y (nazvěme ji podnět).

Např. u slovesa „bát se“ rys INFLNEG(x, y) vyjadřuje, že „x“ bylo negativně ovlivněno tím „y“, ze kterého má „x“ strach.

2. USPOK(x, y)

Užíváme jej u sloves jako „být šťastný“, „zářit“, „libovat si“ apod. Úzce souvisí s rysem OČEK(x, y), ten však může mít variantu P nebo NEG, protože je potřeba zachytit stav individua před splněním určitého přání (jako např. u slovesa „těšit se“). Rys USPOK(x, y) vyjadřuje stav individua po uskutečnění přání tak, jak to individuuum očekávalo. Symboly P a/nebo NEG by zde byly redundantní.

3. OČEKP(x, y)
OČEKNEG(x, y)

Tento rys se vyskytuje u sloves jako „těšit se“, ale též „mít strach“, „děsit se“, „trnout“ a hraje u nich podobnou úlohu jako u jiných sloves OE rys INFL(x, y). V tomto smyslu jsou si tyto dva rysy ekvivalentní.

4. ATTP(x, y)
ATTNEG(x, y)

Je podobný rysu INFL(x, y) u sloves „mít zlost“, „zuřit“, „rozlít se“, „být zatrpklý“. Je však vhodnější pro postižení skutečnosti, že individuum bylo negativně ovlivněno podnětem „y“ a zaujalo vůči němu záporný postoj.

Tyto rysy jsou sice k rysu INFL(x, y) zaváděny navíc, ale vlastně je tomu tak z důvodu větší ekonomičnosti popisu, neboť rys INFL(x, y) nepostihuje jisté složky významu sloves OE úplně. Z řady možných dodatečných rysů se tento jeví jako vhodný — proto jsme jej použili.

5. CAUSE(x, (A(y) v B(y, z)))
CAUSE(x, w, (A(y, z)))

Jak lze vidět, tento relační rys postihuje složku významu „že někdo (někomu — w) něco způsobil“. Slovesa obsahující ve svém popisu tento rys mohou být charakterizována jako *kauzativa*. Vydělují se dva typy kauzativ:

(a) slovesa se dvěma proměnnými, z nichž jedna je individuální (subjekt) a druhá individuální nebo propoziční (objekt nebo obsahová věta). Jako příklad mohou sloužit např. slovesa „znepokojit se“, „uklidnit se“,

(b) slovesa se třemi proměnnými, z nichž jedna je individuální (subjekt) a druhé dvě jsou propoziční nebo snad i individuální jako např. u sloves typu „tlumit (někdo, něco, něčím)“.

(ii) Proměnné

Může zde jít o *individuální proměnné* (povrchově — syntakticky) charakterizovatelné jako *subjektové* nebo *objektové*. Subjekt jako argument můžeme charakterizovat následovně:

(17) $\forall X$ (SUB(x) $\wedge$ HUM(x) $\wedge$ (AFF(x) $\wedge$ ACT(x))).

Tímto způsobem se snažíme postihnout hlavní sémantické role subjektu:

— má-li subjekt rys AFF(x), tj. zasažený dějem, odpovídá v terminologii hloubkových pádů dativu,

— má-li subjekt rys ACT(x), tj. koná-li nějakou činnost, pak odpovídá hloubkovému pádu agentivu.

O tom, který z těchto možných rysů bude konkrétně vybrán, rozhoduje význam konkrétního slovesa.

Objektová proměnná y může být individuální nebo propoziční, může ovšem mít i, povrchově vzato, povahu příslovečnou. Mohli jsme si již povšimnout, že se objevuje v dvoumístných, případně vícemístných vztazích např. u rysů INFL(x, y), USPOK(x, y), ATT(x, y), OČEK(x, y).

Vnitřní sémantická subklasifikace proměnné y má následující podobu:

y₁ — CAUSATIV: ANIM v INAN — podnět, který vyvolal reakci individua (subjektu), např. u slovesa „znepokojovat se“. Má téměř vždy povahu propozice.

y₂ — OBJEKTIV₁: ANIM — adresát komunikace, vůči kterému indivi-

duum (subjekt) projevuje své emoce, např. tím, že se směje. Tato proměnná je individuální.

y_3 — BENEFATIV: ANIM v INAN — zachycuje ohroženou osobu nebo věc, vzhledem k níž má (subjektové) individuum příslušné pocity — obavy, např. sloveso „bát se o někoho“ nebo „o něco“.

y_4 — PROTIAGENT: ANIM v INAN — postihuje osobu nebo věc působící proti (subjektovému) individuu nebo proti kterým subjektové individuum něco má. Jako příklad uveďme slovesné výrazy „být zatrpklý vůči někomu/něčemu“, „být otrávený kvůli někomu/něčemu“. Je vidět, že jak y_3 tak i y_4 mají podle okolností povahu individuálních nebo propozičních proměnných.

y_5 — FAKTITIV: INAN — postihuje výsledek, který je získán naplněním děje označovaného slovesem, např. „utrápit se (k smrti)“. Povaha této proměnné je zřejmě propoziční.

w — tato proměnná, která může být jak propoziční, tak individuální, se dá povrchově charakterizovat jako objektová. V termínech hloubkových pádů jde o PROTIAGENT₂: ANIM — tedy o individuum (osobu), která působí proti pocitům, emocím nebo emocionálním reakcím subjektového individua, tj. „uklidňuje“ nebo „tlumí“ pocity či reakce subjektového individua, např. „konejšit někoho něčím“, „tlumit někoho něčím“.

Jak bylo možno vidět, využili jsme zde hloubkových pádů jako sémantických rysů sui generis. S ostatními rysy jsou kompatibilní a bez obtíží kombinovatelné. Mají však zřetelnější status syntaktický, lze jich tedy užít též k charakterizování syntaktických vlastností popisovaných sloves OE. Nepokoušeli jsme se však o sestavování pádových rámců pro jednotlivá slovesa OE — nebylo to zde naším cílem.

3.2 Syntax metajazyka sémantických rysů

Pravidla pro spojování SR do složitějších komplexů (formulí) jsou relativně jednoduchá a při jejich tvoření využíváme pro jednoduchost syntaktických konvencí obvyklých v predikátové logice 1. řádu.

Ukázali jsme už, že jednotlivé SR jsou svým typem buď vlastnosti (jednomístné predikáty), nebo vztahy (vícemístné predikáty). Ačkoli je považujeme za intenze, zůstaneme z důvodů větší přehlednosti u aparátu predikátové logiky 1. řádu, který je svou povahou extenzionální.

Jednotlivé SR můžeme spojovat s individuálními proměnnými a tvořit tak *výrokové formy* s příslušným počtem míst — do nich lze pak *dosadit* buď individuální konstanty, nebo je *kvantifikovat* a získat tak *výroky (formule)*. Nejjednodušší případy jsou tedy:

(18) $\forall x K(x)$

(19) $\exists x K(x)$,

což lze číst jako

(18a) Pro všechna x platí, že x je klidný.

(19a) Existuje x takové, že x je klidný.

V hovorovém jazyce lze nejspíše užít parafrází jako

(18b) Každý (všichni) je klidný (jsou klidní).,

(19b) Někdo je klidný.

Podobně

(20) $K(P)$

lze číst jako

(20a) Petr je klidný.

Dále máme

(21) $\exists x \exists y B(x, y)$,

což čteme jako

(21a) Někdo se bojí někoho/něčeho.

Výrazy jako (18), (19), (20) a (21) můžeme ještě dále spojovat logickými spojkami: $\wedge$, $\sim$, $\vee$, $\rightarrow$, případně i $\leftrightarrow$.

Např. slovesný výraz „být klidný“ bude charakterizován následujícím výrazem metajazyka SR:

(22) být klidný: $KLIDN(x) \wedge EMOCPN(x) \wedge INTEMOCPN(x) \wedge \sim INFL(x, y)$

Zápis (22), který je popisem významu českého slovesného výrazu „být klidný“ je v porovnání s výše uvedenými zápisy poněkud modifikován. Jak lze vidět, od zápisu obvyklého v predikátové logice 1. řádu se odchylujeme v následujících bodech:

(a) vynecháváme kvantifikátory, takže místo zápisu (21) nám postačí

(21b) BÁT SE(x, y),

případně

(21c) STRACH(x, y).

(b) v metajazyce SR se na místě argumentů mohou objevit i jiné typy než jen individuální konstanty či proměnné, např. to mohou být propozice. Tuto možnost jsme už výše naznačili, ale neformulovali jsme ji explicitně. Můžeme tedy pracovat se zápisem jako

(23) CAUSE(x, STRACH(y, z)),

který můžeme neformálně číst jako

(23a) Někdo/něco způsobil/o, že někdo se bojí něčeho.

4. PŘÍKLADY KOMPONENTOVÉ ANALÝZY

Pro ilustraci uvedeme několik příkladů popisu významů SOE. První skupinu tvoří slovesa označující kladné emoce nebo emoční projevy, druhá skupina obsahuje slovesa označující záporné emoce a emoční projevy. Prezntujeme obě skupiny sloves s jejich popisy v podobě tabulek. Slovesný výraz „být klidný“ je oběma skupinám (a tabulkám) společný, představuje svého druhu nulový bod, z něhož lze vycházet kladným nebo záporným směrem. Pro úplnost je uveden v obou tabulkách.

Tabulka 1

být klidný	$KLIDN(x) \wedge EMOCPSN(x) \wedge INTEMOCNO(x) \wedge \sim INFL(x, y)$
mít radost	$KLIDPOZ(x) \wedge EMOCPSPOZ(x) \wedge INTEMOCNO(x) \wedge INFLPOZ(x, y) \wedge OPTIM(x)$
být veselý	$KLIDPOZ(x) \wedge EMOCFYZPOZ(x) \wedge INTEMOCNO(x) \wedge \wedge INFLPOZ(x, y) \wedge OPTIM(x) \wedge RINDPOZ(x)$
být šťastný	$KLIDPOZ(x) \wedge EMOCPSPOZ(x) \wedge INTEMOCV(x) \wedge \wedge USPOK(x, y) \wedge OPTIM(x)$
smát se	$KLIDPOZ(x) \wedge EMOCFYZPOZ(x) \wedge INTEMOCV(x) \wedge \wedge INFLPOZ(x, y) \wedge RZV(x) \wedge RMIM(x)$
jásat	$KLIDPOZ(x) \wedge EMOCFYZPOZ(x) \wedge INTEMOCM(x) \wedge \wedge USPOK(x, y) \wedge OPTIM(x) \wedge RZV(x)$
zářit	$KLIDPOZ(x) \wedge EMOCFYZPOZ(x) \wedge INTEMOCM(x) \wedge USPOK(x, y) \wedge OPTIM(x) \wedge RMIM(x)$

Tabulka 2

být klidný	$KLIDN(x) \wedge EMOCPSN(x) \wedge INTEMOCNO(x) \wedge \sim INFL(x, y)$
být neklidný	$KLIDNEG(x) \wedge EMOCPSNEG(x) \wedge INTEMOCNO(x) \wedge \wedge INFLNEG(x, y)$
být v rozpacích	$KLIDNEG(x) \wedge EMOCPSNEG(x) \wedge INTEMOCNO(x) \wedge \wedge INFLNEG(x, y) \wedge NEJIST(x)$
mít strach	$KLIDNEG(x) \wedge EMOCPSNEG(x) \wedge INTEMOCV(x) \wedge \wedge OČEKNEG(x, y)$
mít zlost	$KLIDNEG(x) \wedge EMOCPSNEG(x) \wedge INTEMOCNO(x) \wedge \wedge ATTNEG(x, y)$
zuřit	$KLIDNEG(x) \wedge EMOCFYZNEG(x) \wedge INTEMOCM(x) \wedge \wedge ATTNEG(x, y) \wedge RINDP(x)$
plakat	$KLIDNEG(x) \wedge EMOCFYZNEG(x) \wedge INTEMOCV(x) \wedge \wedge INFLNEG(x, y) \wedge OPTIM(x) \wedge RSLZ(x) \wedge RZV(x)$

Slovesa OE se zcela přirozeně rozpadají do dvou skupin – do dvou sémantických podpolí. Výchozím výrazem je „být klidný“, který jako jediný má ve své posloupnosti SR rys $KLIDN(x)$, což lze volně interpretovat jako postižení emocionální neutrality. Slovesný výraz „být neklidný“ může být vlastně popsán dvěma posloupnostmi SR, z nichž jedna obsahuje rys $KLIDNEG(x)$ – tím postihujeme okolnost, že subjektové individuum x je „negativně neklidné“ – že jeho emocionální výchylka je záporná, a druhá místo něho obsahuje rys $KLIDPOZ(x)$, což znamená, že x je „pozitivně neklidné“ – že jeho emocionální vychýlení je kladné. V tomto smyslu je LJ „být neklidný“ dvojznačná.

Jak je patrné z tabulek, každé SOE obsahuje ve své posloupnosti SR čtyři základní rysy (resp. jejich příslušné modifikace), tj. $KLID(x)$, $EMOC(x)$, $INTEMOC(x)$ a $INFL(x, y)$. Jsou pro přehlednost řazeny pod sebou, takže přidání dalších specifikujících rysů přímo signalizuje změny ve významu popisovaných LJ.

Záměna nebo vynechání jednotlivých SR vede tedy k získání popisu — posloupnosti SR jiného slovesa. Např. slovesa „jásat“ a „zuřit“ se liší především opačnou polaritou u rysů KLID(x) a EMOC(x), rys INTEMOCM(x) mají stejný a další rozdíl je v tom, že tam, kde má „zuřit“ rys ATTNEG(x, y), má „jásat“ rys USPOK(x, y), což jsou mutace základního rysu INFL(x, y). Specifické rozdíly mezi „jásat“ a „zuřit“ jsou postiženy rysy OPTIM(x) a RZV(x) na jedné straně a rysem RINDP(x) na straně druhé.

Podobně lze charakterizovat rozdíly mezi „zářit“ a „chmuřit se“ a dalšími dvojicemi. U dvojice „být veselý“ vs. „být smutný“ spočívá hlavní rozdíl v polaritě POZ: NEG u rysu EMOCPS(x).

4.1 Graf SOE

V grafu je zachyceno celkem 55 českých sloves OE, z nichž některá by mohla být — pokud nepřihlédneme k polaritě rysů POZ: NEG — kvalifikována jako homonyma.

Díky polaritě rysů POZ: NEG se celý graf rozpadá na dvě základní sémantická podpole.

(i) Kladné podpole obsahuje slovesa s rysem POZ, tedy slovesa označující kladné emoce, např. radost, uspokojení, štěstí, a též jejich odpovídající emoční výrazy, např. smích aj.

(ii) Záporné podpole obsahuje slovesa s rysem NEG — ta označují záporné emoce a jejich projevy, např. strach, rozčilení, zlost, pláč ap.

Graf vychází z popisů jednotlivých sloves, tj. z posloupností SR přiřazených jednotlivým SOE. Ty vlastně určují strukturu grafu, v níž výchozím bodem je stav klidu (emocionální rovnováhy). Z něho lze přecházet do stavů emocionální nerovnováhy, a to kladné nebo záporné. Dále jsou v grafu čárkovane naznačeny zpětné přechody ze stavů emocionální nerovnováhy do klidu. V tomto smyslu lze graf považovat za cyklický.

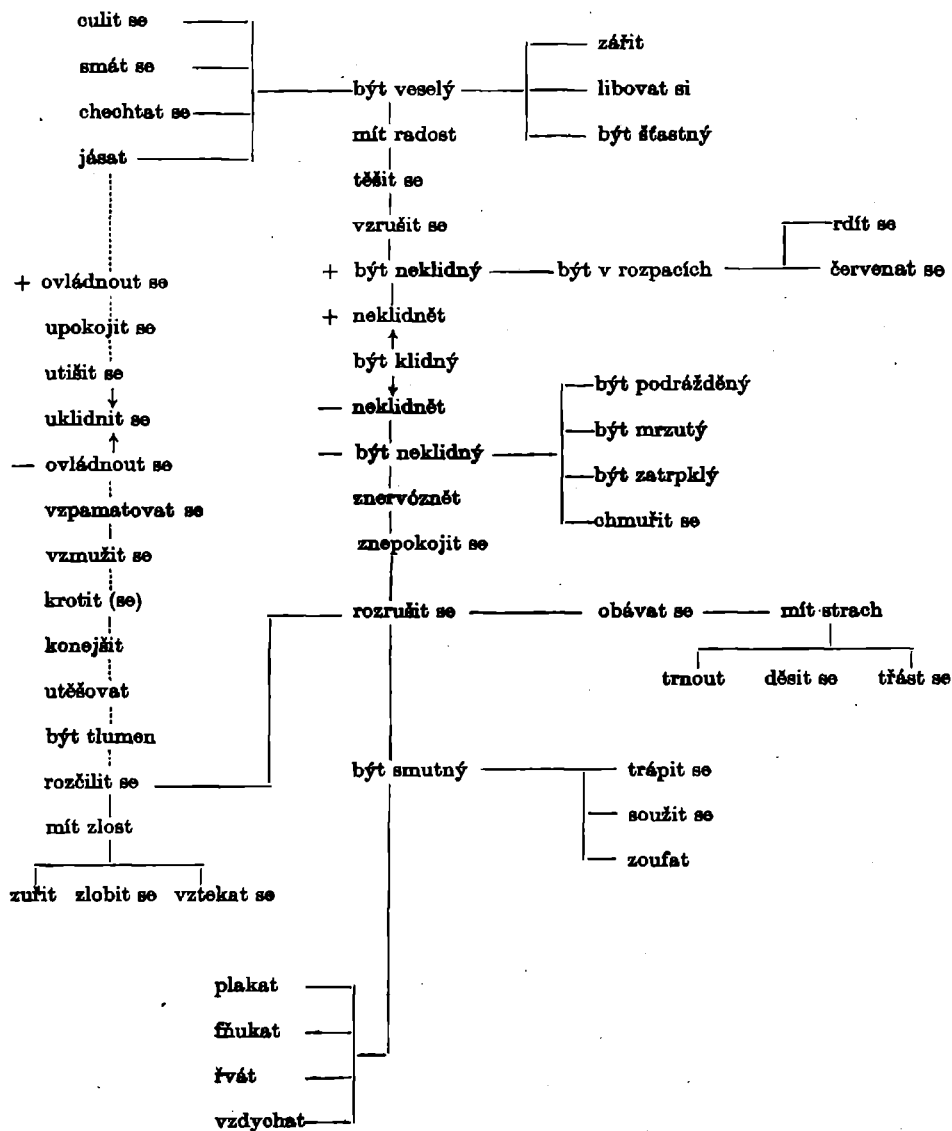
Graf obsahuje převážně slovesa základní a může díky tomu sloužit jako východisko pro sestavení podrobnějších tabulek, v nichž se slovesa OE mohou dále členit, např. podle vidových rozdílů (viz Šáchová, 1978). Od sloves uvedených v grafu je možno přecházet k dalším slovesům označujícím jiné, zde neuvedené emoce a emoční výrazy.

5. POROVNÁNÍ S PSYCHOLOGICKÝM POPISEM EMOCÍ

Graf uvedený výše v oddíle 4.1 představuje určitou strukturu, která byla získána komponentovou analýzou, tedy čistě lingvistickým postupem. Vzhledem k tomu, že tato struktura se vztahuje k emocím, nabízí se možnost porovnat lingvistickými postupy získané výsledky s výsledky dosaženými postupy psychologickými.

Graf vytvořený na základě komponentové analýzy poskytuje jisté přirozené členění a z něho vyplývající klasifikaci slovesných výrazů označujících emoce a emoční projevy. Pokusíme se dále porovnat tento graf s klasifikacemi, které lze najít v příručkách psychologie (viz např. Meili, Rohracher, 1969), a budeme se zajímat o to, zda jsou lingvisticky získané výsledky slučitelné s psychologickým výzkumem.

Graf sloves OE

Je však třeba mít na paměti, že lingvistickými postupy získané výsledky slouží k jiným cílům (popis významů LJ jazyka a poznání struktury slovníku v přirozeném jazyce) než výsledky psychologické, u nichž jde o poznání základní podstaty emocí a jejich klasifikaci.

Graf budeme porovnávat s psychologickou klasifikací emocí mající podobu tabulky (tabulka 3) a kterou jsme převzali od Meiliho a Rohrachera (1969).

Pohled na tabulku 3 v porovnání s grafem ukazuje, že tu existuje dobrá shoda. Graf nepochybně odráží to, co bychom mohli označit jako „naivní model emocí“ ztvárněný ve slovníku přirozeného jazyka (češtiny), nicméně se dobře shoduje s psychologickým modelem emocí, který byl získán pomocí poměrně složitých psychologických experimentů (Meili, Rohrachera, 1969).

Tato skutečnost není podle našeho názoru překvapující, neboť je potřeba uvědomit si, že psychologické experimenty vedoucí k vytvoření tabulky 3 jsou ve své podstatě založeny na využití podnětových slov, která nejsou ničím jiným než LJ existujícími ve slovníku přirozeného jazyka.

Můžeme však jít ještě dále: existují-li v přirozeném jazyce výrazy označující jevy z oblasti emocí a funguje-li sémantický systém přirozeného jazyka normálně (což předpokládáme), pak *výrazům jazyka* musejí odpovídat *denotáty*, jimiž jsou emoce, nálady, afekty, tenze, emoční projevy. Tvoří-li navíc tyto denotáty určitý systém, pak se tento systém musí odrážet v určité systematizaci jazykových prostředků (výrazů), jejichž prostřednictvím můžeme o denotátech (patrně emocích) mluvit.

Mezi grafem a tabulkou 3 jsou rozdíly v bohatosti: graf obsahuje více výrazů, které jsou si dosti blízké až částečně synonymní, naproti tomu tab. 3 je bohatší v tom, že obsahuje výrazy pojmenovávající patrně všechny základní emoce. Nebylo by však obtížné graf v tomto směru doplnit přibráním širšího materiálu.

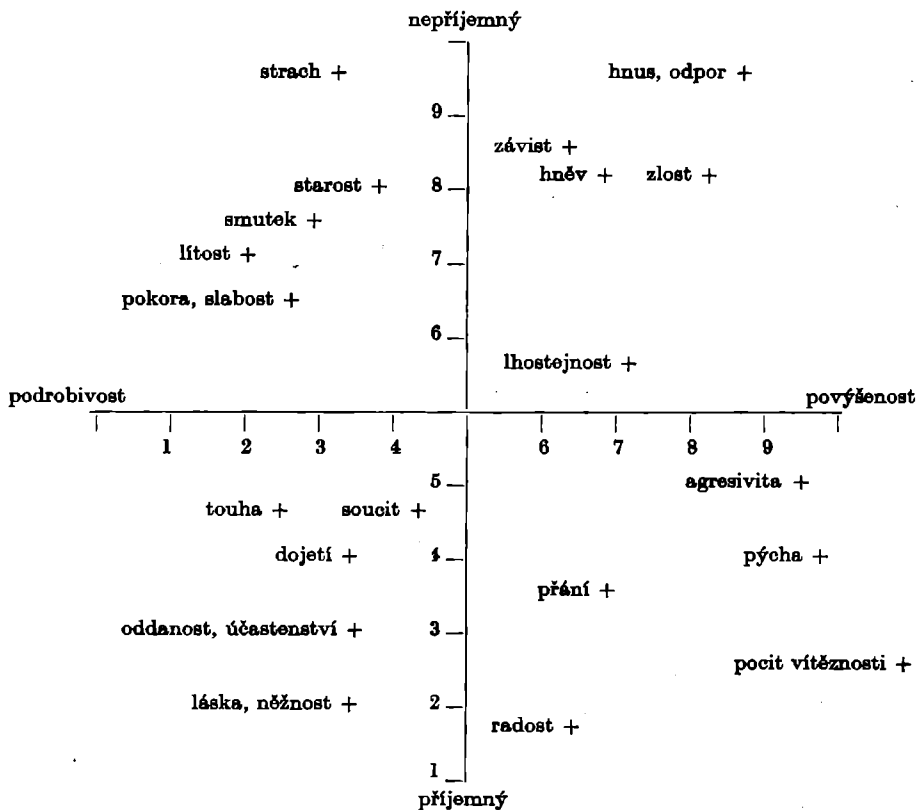
Důležité je, že graf byl sestaven lingvistickým postupem – komponentovou analýzou LJ přirozeného jazyka, zatímco psychologové (Meili, Rohrachera, 1969) mluví v souvislosti s tabulkou 3 jediné o *citových pojmech*, o *protikladných pojmech*, o *faktorech*, aniž by se jakkoli pozastavili nad faktem, že pojmy jsou nám dostupné (většinou) právě jen skrze jazykové výrazy. (Odhlížíme přitom navíc od komplikací, které by mohly velice snadno vzniknout, kdybychom se začali zabývat skutečnou povahou pojmů.)

Autoři tabulky 3 (Meili, Rohrachera, 1969) uvádějí, že jejich výzkumem „byly znovu potvrzeny již zjištěné složky systému třídění citových kvalit. Oba první faktory (bipolární) bylo možno snadno interpretovat protiklady „příjemný – nepříjemný“ a „dominance – submise“. Třetí (snad unipolární) faktor nelze tak snadno vysvětlit, zdá se však pravděpodobné, že reprezentuje „úroveň aktivace“.

Uvedené faktory lze najít i v našem grafu: protiklad „příjemný – nepříjemný“ tu má podobu „pozitivní – negativní“. Podobně faktor „úroveň aktivace“ má v grafu podle našeho názoru podobu rysů KLIDN(x), KLIDPOZ(x) a KLIDNEG(x). Stejně dobře lze v grafu vysledovat faktor intenzity. Faktor „dominance – submise“ se v grafu neobjevuje z toho prostého důvodu, že výrazy odrážející tento faktor nebyly obsaženy ve výchozím materiálu.

Závěrem lze s jistým optimismem konstatovat, že jistě nebude příliš obtížné doplnit graf rozšířením komponentové analýzy tak, aby zahrnoval všechny „pojmy“ uvedené v tabulce 3.

Tabulka 3 (klasifikace emocí)

LITERATURA

- APRESJAN, JU. D.: *Ekspérimentalnoje opisanije semantiki ruskogo glagola*, Moskva 1967.
- BENDIX, F. H.: *Componential Analysis of General Vocabulary*, Bloomington, Indiana 1966.
- BIERWISCH, M.: *Semantics*. In: *New Horizons in Linguistics*, New York 1970.
- BOLINGER, D.: *The Atomization of Meaning*, *Language* vol. 41, No 4, 1965.
- CARNAP, R.: *Významové postuláty (český překlad)*. In: *Problémy jazyka vědy*, Praha 1968.
- FILLMORE, Ch. J.: *The Case for Case*. In: *Universals in Linguistic Theory*, ed. by E. Bach and R. T. Harms, New York 1967.
- FILLMORE, CH. J.: *Verbs of Judging*. In: *Studies in Linguistic Semantics*, ed. by Ch. J. Fillmore and D. T. Langedoen, New York 1971.
- FODOR, J. A., KATZ J. J.: *The Structure of a Semantic Theory*, *Language* vol. 39, No 2, 1963, s. 170—210.
- CHOMSKY, N.: *Aspects of the Theory of Syntax*, MIT Press, Cambridge 1965.

- KATZ, J. J.: Analyticity and Contradiction in Natural Language. In: *The Structure of Language*, New Jersey 1965.
- LEECH, G. N.: *Towards a Semantic Description of English*, London 1971.
- LYONS, J.: *Introduction to the Theoretical Linguistics*, Cambridge 1968.
- MATERNA, P.: Úvod do logiky, Praha 1969.
- MATERNA, P., PALA, K.: Propozice. In: *Materiály pro přípravu vědecké mluvnice češtiny*, ÚJČ Praha 1976.
- MEILI, R., ROHRACHER, H.: Učebnice experimentální psychologie (český překlad), Praha 1967, s. 174–204.
- QUINE, W.: Two Dogmas of Empiricism. In: *From a Logical Point of View*, Cambridge 1953.
- ŠACHOVÁ, Z.: Tři typy sémantického popisu českých sloves psychických reakcí. Rigorózní práce, Brno 1978.
- TICHÝ, P.: *Introduction to Intensional Logic*. Manuscript. University of Otago 1976.
- TONDL, L.: *Logická sémantika*, Praha 1966.
- WEINREICH, U.: Explorations in Semantic Theory. In: *Current Trends in Linguistics*, vol. IV, The Hague 1966.

A SEMANTIC DESCRIPTION OF CZECH VERBS DENOTING EMOTIONS

The aim of the present paper is to describe meanings of the selected Czech verbs (about 250 lexical units) denoting emotions and emotional reactions. The verbs that belong to this semantic field denote the particular emotions of human beings, e.g. fear (to fear, to be afraid of), sadness (to be sad, to grieve), pleasure, joy (enjoy, to be glad of), anger, rage (to be angry, to rage, to be cross at), happiness (to be happy), and also verbs denoting emotional reactions of human beings like laugh, crying, trembling, shivering etc.

In Sect. 2 we compare two approaches to the description of meanings: (i) componential analysis based on semantic features; (ii) meaning postulates.

Together with the meaning postulates we discuss the issue of the analytic and synthetic sentences and offer a solution to the problem of analyticity in a natural language. Then the componential analysis and meaning postulates are compared. The results of this comparison clearly speak in favor of the componential analysis.

In Sect. 3 we introduce a formal apparatus for Componential analysis of Czech verbs denoting emotions and emotional reactions — i.e. a semantic metalanguage consisting of

- (i) a list of the semantic features;
- (ii) syntactic rules of the metalanguage.

In Sect. 4 we apply the formal apparatus to the description of the selected collection of Czech verbs denoting emotions. The results are presented in the form of tables and in the diagram yielding a semantic classification of the described verbs.

In the last Sect. 5 we present a comparison of the linguistically elaborated classification of the verbs denoting emotions with one psychological model of emotions.

We have come to the conclusion that the results of both approaches match surprisingly well. This may be explained quite simply: the psychological approaches are based on a natural language more than psychologists admit.

